

ciekawą kwestię zauważył Marek Ordyłowski – u części mieszkańców Wrocławia, brak poszanowania mienia wynikał z łatwości w jego uzyskaniu¹¹.

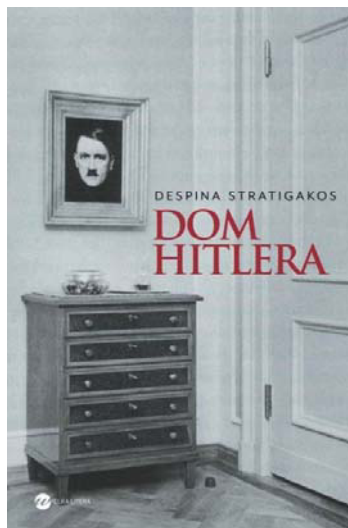
Recenzowana pozycja jest pracą interdyscyplinarną, w której przeplatają się różne dziedziny nauk humanistycznych – począwszy od historii, skończywszy na kulturoznawstwie i literaturoznawstwie. Sam praktykuję badania na pograniczu wielu dziedzin, które są szczególnie istotne dla analizy skomplikowanych procesów zachodzących w pierwszych latach powojennych (np. osvajania krajobrazu kulturowego¹²). Pozytywnie oceniam dobór tematów, chociaż odczuwam duży niedosyt związany z historią Wrocławia. Można odnieść wrażenie, że Lwów cieszy się zdecydowanie większym zainteresowaniem badaczy.

Wszystkie prace w tomie prezentują wysoki poziom merytoryczny. Autorzy w większości zdecydowali się na wyodrębnienie wniosków swoich badań, te natomiast zaprezentowane zostały w osobnych rozdziałach. Wykorzystane przez nich metody badawcze są bardzo zróżnicowane, o czym już wspomniałem. Cel pracy – odmitologizowanie i zbadanie procesów historycznych zachodzących w dwóch, oddalonych od siebie o blisko 600 km miastach niewątpliwie został osiągnięty. Czytelnik otrzymał rozbudowaną, wielotematyczną pracę poruszającą aspekty historyczne, kulturowe, literackie, filmowe i polityczne dotyczące przede wszystkim Lwowa, ale też Wrocławia.

KACPER ROSNER-LESZCZYŃSKI

Uniwersytet Wrocławski

rosner.leszczyński@gmail.com

Despina Stratigakos, *Dom Hitlera*, tłum. J. Dzierzowski, Wielka Litera, Warszawa 2017, ss. 431

Osoba Adolfa Hitlera niemal od samego zakończenia drugiej wojny światowej stanowi przedmiot ożywionych badań prowadzonych przez szereg badaczy i specjalistów różnorodnych dyscyplin naukowych. Rozbudzony przez lidera NSDAP rasistowski fanatyzm, który pchnął w objęcia partii nazistowskiej naród niemiecki, a w konsekwencji zaowocował tragedią globalnego konfliktu oraz śmiercią przeszło 60 milionów ludzi, skłonił międzynarodowe środowisko naukowe do wszechstronnej analizy postaci wodza III Rzeszy. Prowadzono je nie tylko pod kątem jego ekstremalnych poglądów politycznych,

¹¹ M. Ordyłowski, *Życie codzienne we Wrocławiu 1945–1948*, Wrocław 1991, s. 74.

¹² Szerzej na ten temat w przywołanej wcześniej monografii: B. Halicka, *Polski Dziś Zachód...*

ale także na polu licznych dziedzin kształtujących charakter, życie codzienne, stan zdrowia, zainteresowania, a nawet preferencje żywieniowe¹. Toteż wśród badaczy znaleźli się nie tylko historycy, ale także psychologowie, socjologowie, lekarze, prawnicy a także specjaliści w zakresie architektury. W morzu studiów prowadzonych nad osobą Hitlera – jego poglądami, kondycją fizyczną i psychiczną oraz stosunkami z politykami nazistowskimi i zagranicznymi – ginie niejako jeden z głównych czynników warunkujących jego działalność, mianowicie miejsca zamieszkania. Czynniki ten w przeważającej części narracji sprowadzany został do wątku drugoplanowego, a funkcje siedzib Adolfa Hitlera redukowane do oficjalnego prowadzenia polityki (m.in. podejmowanie ważnych gości zagranicznych, narady z generałami oraz politykami nazistowskimi). Z tym większym zainteresowaniem należy przyjąć publikację *Dom Hitlera* autorstwa Despiny Stratigakos – amerykańskiej historyk sztuki związanej m.in. z amerykańskim Stowarzyszeniem Historyków Sztuki, Akademią Architektury i Designu w Buffalo, Uniwersytetem Harvarda, Uniwersytetem Michigan oraz Uniwersytetem w Buffalo². Ponadto Stratigakos jest autorką szeregu publikacji naukowych z zakresu historii sztuki, np. *Hitler's Northern Utopia. Building the New Order in Occupied Norway*, *A Women's Berlin. Building the Modern City* oraz *Where Are the Women Architects?*³.

Głównym celem autorki stało się obalenie narosłych wokół siedzib Hitlera mitów, które zarówno w okresie istnienia III Rzeszy jak i po wojnie budowały propagandowy, korzystny wizerunek wodza nazistów w Niemczech oraz na arenie międzynarodowej. Aby osiągnąć to założenie Stratigakos podzieliła książkę na dwie części. Pierwsza z nich podchodzi do zagadnienia czysto „technicznie” skupiając się na budowie oraz renowacjach trzech najważniejszych kwater Führera w latach 1933–1945: Starej Kancelarii Rzeszy w Berlinie, mieszkania lidera nazistów w Monachium przy Prinzregentenplatz 16 oraz jego górskiego domu w Obersalzbergu. W kolejnych rozdziałach (jest ich pięć) autorka poruszyła szereg istotnych kwestii zogniskowanych wokół stopniowo narastającego u Hitlera przekonania o konieczności gustownego urządzania swoich siedzib, a także wykorzystywania przez nazistowską propagandę faktu renowacji Starej Kancelarii w 1933 r. jako zabiegu służącego ukazaniu Führera jako osoby zdolnej do równie umiejętnego naprawienia sytuacji wewnętrznej Niemiec. Ponadto w pierwszej części ujęła problem modernizacji górskiej posiadłości Hitlera w latach 1935–1936, której renowację starano się przeprowadzić w taki sposób by zmienić jego wizerunek z ulicznego lidera agresywnych bojówek na wytrawnego polityka i męża opatrznościowego Niemiec.

Niewątpliwą zaletą tej części pracy jest czytelne ujęcie w kontekście projektów, renowacji i rozbudowy kolejnych siedzib Adolfa Hitlera i sylwetek jego głównych

¹ Wśród naukowych prac poświęconych Adolfowi Hitlerowi na uwagę zasługuje szereg pozycji autorów zagranicznych oraz polskich, m.in. E. Davidson, *The Unmaking of Adolf Hitler*, Columbia-London 1996; T.W. Ryback, *Hitler's Private Library. The Books That Shaped His Life*, New York 2008; J. Fest, H. Hoffmann, *Hitler. Gesichter eines Diktators. Eine Bilddokumentation*, München-Berlin 1984; C. Schmölders, *Twarz Hitlera. Biografia fizjonomiczna*, tłum. M. Chojnacki, Gdańsk 2010; K. Grünberg, *Adolf Hitler. Biografia*, Warszawa 1994.

² D. Stratigakos, *Dom Hitlera*, tłum. J. Dzierzgowski, Warszawa 2017.

³ D. Stratigakos, *A Women's Berlin. Building the Modern City*, Minnesota 2008; D. Stratigakos, *Where Are the Women Architects?*, Princeton 2016; D. Stratigakos, *Hitler's Northern Utopia. Building the New Order in Occupied Norway*, Princeton 2020.

doradców w zakresie architektury oraz wystroju wnętrz: Paula i Gerdy Troost. D. Stratigakos obszernie scharakteryzowała skomplikowane relacje wodza nazistów ze wspomnianą parą wyczerpująco ukazując uwielbienie Hitlera dla architektonicznych koncepcji Paula Troosta, a także rosnącą pozycję jego żony w sferze niemieckiego wzornictwa i architektury (s. 116-119). Autorka wskazała również na jej problematyczne relacje z czołowym architektem III Rzeszy Albertem Speerem, które nie doprowadziły jednak do otwartego konfliktu. W tej części pracy na uwagę zasługuje sylwetka Aloisa Degano – bawarskiego architekta odpowiedzialnego za przebudowę górskiego domu Hitlera w Obersalzbergu. Autorka dogłębnie wyjaśniła, dlaczego mimo dwudziestoletniego doświadczenia w branży architektonicznej i udanej współpracy z szeregiem nazistowskich prominentów (m.in. Heinrichem Himmlerem i Maxem Amannem), współpraca Degano z Hitlerem zakończyła się zaledwie po jednym projekcie, a jego wkład w rozbudowę domu w Obersalzbergu był konsekwentnie pomijany w narodowosocjalistycznej propagandzie.

Więcej uwagi należy także poświęcić realizowanej w latach 1933-1936 renowacji Starej Kancelarii Rzeszy w Berlinie, którą Stratigakos opisała szczegółowo w rozdziale drugim (*Jak mieszka kanclerz*). Omówienie przebudowy siedziby kolejnych kanclerzy zostało przeprowadzone w sposób obszerny, łącznie z uwzględnieniem szczegółowego przedstawienia kolejnych faz remontu, listy niedoskonałości rezydencji, a nawet kosztorysem usług budowlanych i analizą źródeł finansowania renowacji. Zarówno zaletą i mankamentem tego fragmentu pracy jest przeprowadzona przez Stratigakos precyzyjna analiza procesu porządkowania posiadłości przez Hitlera jako motywu propagandy III Rzeszy, zrównującego efektywne działania wodza nazistów na tym polu z konsekwentną przebudową państwa prowadzoną przez Hitlera i podnoszeniem go z ruiny (s. 38-41, 45-47 i 59). Wykorzystywanie przez nazistowską propagandę tego motywu w budowaniu wizerunku Hitlera jako skutecznego modernizatora zarówno własnego domu jak i całych Niemiec (a także ruiny Starej Kancelarii jako metafory zepsucia Republiki Weimarskiej) jest zjawiskiem koniecznym do całościowego naświetlenia problematyki zaangażowania kanclerza w renowację ustawowo przysługującej mu siedziby w Berlinie. Jednakże na tym etapie książki został on omówiony w sposób zdecydowanie zbyt precyzyjny. Szczególnie w sytuacji, gdy część druga książki została w całości poświęcona siedzibom Hitlera w ujęciu działań propagandy (zarówno nazistowskiej jak i tej wrogiej III Rzeszy). Zdecydowanie lepszy efekt zostałby osiągnięty poprzez krótkie zasygnalizowanie problemu na etapie charakterystyki renowacji Starej Kancelarii oraz szczegółowe omówienie zagadnienia w drugiej części książki. Zabieg ten byłby pożądany tym bardziej, gdyż narracja dotycząca starej siedziby kanclerzy niemieckich w Berlinie, w kontekście działalności Hitlera, kończy się właśnie w rozdziale drugim. W liczącej przeszło 430 stron pracy poświęcenie zaledwie 33 z nich na omówienie jednej z trzech głównych siedzib Hitlera. Daje to dość ubogi efekt poznawczy, szczególnie w sytuacji gdy pozostałe fragmenty książki dotyczą przede wszystkim monachijskiego mieszkania wodza NSDAP i jego prywatnego domu w Obersalzbergu.

Część druga pracy Despiny Stratigakos została w całości poświęcona działaniom propagandowym mającym zarówno promować Hitlera poprzez budowę jego korzystnego wizerunku domowego (propaganda nazistowska i częściowo prasa

anglosaska) oraz dyskredytować go na tym polu (propaganda aliancka okresu wojennego). W części tej zostały uwzględnione problemy takie jak kształtowanie przez agitatorów NSDAP pozytywnego wizerunku prywatnego Hitlera na potrzeby kampanii wyborczej w 1932 r. (z uwzględnieniem jego domowego zacisza), a także wykorzystanie rosnącego zainteresowania Obersalzbergiem przez osobistego fotografa wodza Heinricha Hoffmanna, do budowy jego pozytywnego wizerunku w albumach fotograficznych. Autorka nie wahała się przed podjęciem tematów kontrowersyjnych, takich jak odważne tezy o współodpowiedzialności prasy anglojęzycznej za budowę korzystnego wizerunku wodza III Rzeszy, m.in. w Wielkiej Brytanii, USA i Australii. Problem ten został szczegółowo omówiony w rozdziale ósmym (*Dziedzic z Berchtesgaden*), gdzie Stratigakos wskazała na łatwowierność i nieudolność zachodnich dziennikarzy (m.in. W.G. Fitz-Geralda) przekładającą się na kształtowanie pozytywnego wizerunku Hitlera zagranicą i banalizującą jego złowrogą naturę pod płaszczem polityka-dżentelmena (s. 209-237). Stratigakos analizując pochwalne artykuły na temat Hitlera zamieszczone w prasie USA, Wielkiej Brytanii i Australii (tytuły takie jak „Homes and Gardens”, „Vogue” i „Saturday Review”) niedwuznacznie ukazała jej współodpowiedzialność za powielanie nazistowskiej propagandy i działalność na korzyść Hitlera. Zabiegi odwrotne zostały przez autorkę opisane w rozdziale dziewiątym (*Wojna i nowy ogląd domowego życia Hitlera w anglosaskiej prasie*), w którym korzystny wizerunek domowy wodza NSDAP z taką pieczołowitością kształtowany w okresie międzywojennym uległ diametralnej zmianie. Stratigakos prześledziła uważnie narrację alianckiej propagandy, szczegółowo przedstawiając kolejne jej wątki, m.in. domy Hitlera jako gniazdo zła służące do spiskowania przeciw ludzkości. W sposób, nieco zbyt szczegółowy, został przedstawiony wizerunek Hitlera-tapeciarza, służący do pokazania lidera nazistów jako nieudolnego amatora usiłującego przykryć zbrodnie reżimu kolejnymi warstwami propagandowej „tapety” (s. 248-253). Wątek ten może być problematyczny, gdyż wspomniane zabiegi nie wykorzystywały wizerunku konkretnych siedzib do demonizacji Hitlera, zazwyczaj pozostając w luźnym związku z niewybrednymi aluzjami w temacie marnego gustu kanclerza. Nieścisłość ta nie została jednak wyjaśniona przez autorkę w sposób wystarczająco szczegółowy. Rozdziały dziesiąty i jedenasty dotyczą funkcjonowania domów Hitlera w schyłkowym etapie wojny oraz okresie powojennym, a istotnego charakteru nabierają w nich aspekty takie jak problematyczne dziedzictwo siedzib Hitlera dla powojennych Niemiec oraz kilkakrotne próby jednoczesnego wykorzystania ich w charakterze atrakcji turystycznych i relikwów historii będących przestrogą dla przyszłych pokoleń.

Pewien niedosyt pozostawia brak wyraźnego zakończenia. Elementy bilansu końcowego książki zawarte w rozdziale jedenastym (m.in. problematyczne dziedzictwo wyposażenia domowego Hitlera znajdującego się w prywatnych kolekcjach na całym świecie) nie wyczerpują jednak całościowego i kompleksowego podsumowania treści zawartych zarówno w pierwszej jak i drugiej części książki. Zabieg ten byłby szczególnie pożądany z racji różnorodności zagadnień poruszonych w recenzowanej pracy, a dotyczących siedzib Hitlera i ukształtowanego na ich temat wizerunku. Poruszenie na ostatnich stronach książki problemu wystaw

muzealnych i prywatnych kolekcji prezentujących meble i wyposażenie domów Hitlera w żaden sposób nie kompensuje braku rzetelnego zakończenia książki.

Na uznanie zasługuje natomiast szeroka baza źródłowa obejmująca zarówno zasoby archiwalne jak i szereg artykułów prasowych z ostatnich kilkudziesięciu lat. W pracy uwzględnione zostały zasoby 14 instytucji naukowych i archiwalnych, w tym United States National Archives, Hoover Institution Library and Archives, Staatsarchiv München oraz Bayerisches Hauptstaatsarchiv. Uzupełniają je materiały naukowe z kilkudziesięciu tytułów prasowych obejmujących gazety i czasopisma niemieckie (np. „Süddeutsche Zeitung”, „Deutsche Presse”, „Regensburger Echo”, „Die Fanfare”), australijskie (np. „Sunday Pictorial”, „West Australian”, „Launceston Examiner”), amerykańskie (np. „New York Times Magazine”, „American Kennel Gazette”, „Current History”) i brytyjskie (np. „Windsor Magazine”, „Saturday Review”, „Homes and Gardens”). Zbilansowane wykorzystanie źródeł uwidoczniło w równomiernym wykorzystaniu zebranego przez Stratigakos materiału zaowocowało w pełni udokumentowaną oraz merytoryczną narracją. Ponadto została wzbogacona o liczne publikacje fachowe obejmujące zarówno prace dotyczące historii politycznej III Rzeszy, jak i szczegółowe problemy niemieckiej architektury i wzornictwa doby rządów Adolfa Hitlera. Wykorzystane zostały monografie autorskie oraz artykuły z renomowanych czasopism naukowych (np. „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”, „The Historical Journal”)⁴.

Praca Despiny Stratigakos *Dom Hitlera* zasługuje na szersze zainteresowanie badaczy historii najnowszej, a w szczególności naukowców, którzy swoimi badaniami obejmują studia nad Adolfem Hitlerem, a także propagandowym kultem kształtującym się wokół jego osoby w latach 1933-1945. Uwzględnienie w narracji prywatnych siedzib wodza nazistów jako elementu kształtującego niemieckie społeczeństwo pod względem zarówno socjologicznym jak i politycznym, znacząco ułatwia zrozumienie fenomenu popularności nazistowskiego dyktatora. Narracja prowadzona przez Stratigakos jest w pełni czytelna i zrozumiała, a przyjęta konstrukcja pracy pozwala na prowadzenie wielowątkowego wywodu w sposób nie utrudniający odbioru ze strony czytelnika. Drobne błędy zauważalne w pracy nie przekładają się na negatywny efekt końcowy. Praca Despiny Stratigakos wnosi bowiem istotny wkład w badania nad postacią Adolfa Hitlera oraz jego wizerunkiem w oczach niemieckiej oraz międzynarodowej opinii publicznej w latach 1933-1945.

KAJETAN HAMERLAK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

kajetan.hamerlak@wp.pl

⁴ Wykorzystane w recenzowanej książce monografie oraz artykuły naukowe obejmują prace badaczy niemieckich oraz anglojęzycznych. Na uwagę zasługują: I. Kershaw, *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*, London 2000; E. Michaud, *The Cult of Art in Nazi Germany*, Stanford 2004; P. Reichel, *Der schöne Schein des Dritten Reiches*, Hamburg 2006; V. Dahm; *Dokumentationsstätte am Obersalzberg bei Berchtesgaden*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”, t. 46, nr 2; H.H. Hall, *The Foreign Policy-Making Process in Britain, 1934-1935, and the Origins of the Anglo-German Agreement*, „The Historical Journal”, t.19, nr 2.